

M. VALANČIAUS POŽIŪRIS Į PRADINĮ MOKYMĄ PO 1863 m. SUKILIMO

M. KARČIAUSKIENĖ

XIX a. antrojoje pusėje M. Valančius turėjo didelę įtaką Lietuvos liaudies švietimui. Apie tai plačiai rašyta tiek buržuazinėje (A. Alekna, V. Biržiška, K. Binkis, Z. Kuzmickis, J. Matusas, J. Stakauskas ir kt.), tiek tarybinėje (A. Endzinas, B. Genzelis, K. Korsakas, M. Lukšienė, V. Vanagas, R. Vėbra ir kt.) spaudoje. Visuotinai pripažinus M. Valančių kaip švietėją, vertinant jo veiklą, vis dar kyla problemų. Be to, pedagoginiu aspektu M. Valančius mažai nagrinėtas.

Šio straipsnio autorei rūpi paliesti M. Valančiaus požiūrį į liaudies švietimą po 1863 m. sukilimo: tai padėtų geriau suprasti pradinio (ypač slaptojo) mokymo raidą ir kryptį tuo metu.

Kaip žinome, M. Valančius turėjo didelę įtaką Lietuvos liaudžiai (betarpiškai ir per dvasininkiją).

Išsamiai išanalizavęs Lietuvos katalikų dvasininkijos vietą visuomeniniame judėjime Lietuvoje XIX a. antrojoje pusėje, R. Vėbra teigia, jog M. Valančius priklauso tai katalikų dvasininkijos daliai, kuri jau XIX a. pirmojoje pusėje, šalia tikybinių interesų reiškė ir besi-

formuojančios nacionalinės lietuvių buržuazijos interesus¹. Už lietuvių kalbos gaivinimą M. Valančių vertino V. Kapuskas². „Valančius išmokė lietuvius skaityti; ir jie skaityti nepamiršo“³. Šalia maldų skaitymo ir rašymo, jis propagavo liaudyje amatus, kurių problema XIX a. viduryje buvo gana aktuali⁴. „Palangos Juzė“ M. Valančius pradeda patarle „Tankiai sermėga apsivilkusi vaikščioja tikra išmintis“.

M. Valančiaus požiūrį į liaudies švietimą galima apibūdinti taip: 1) M. Valančius tikėjo liaudies išmintimi ir norėjo ją plėtoti; 2) kaip dvasiškiui, šviečiant ir auklėjant jaunąją kartą, jam labiausiai rūpėjo katalikybė. Tačiau vien religiniu auklėjimu M. Valančius nesitenkino, nors moralines problemas sprendė iš bažnytinių pozicijų; 3) nors ir ribota, M. Valančiaus šviečiamoji veikla teigiamai veikė nacionalinį lietuvių sąmonėjimą ir padėjo plisti raštingumui.

Iki 1863 m., nepaisant siauro lavinamojo pobūdžio, M. Valančiaus išplėstas parapinių mokyklų tinklas kėlė liaudies raštingumą⁵, o jo leidžiamos knygelės

¹ Vėbra R. Lietuvos katalikų dvasininkija ir visuomeninis judėjimas (XIX a. antroji pusė). V., 1968, p. 198.

² Vanagas V. Motiejus Valančius.— Kn.: Motiejus Valančius. Raštai, t. I. V., 1972, p. 16.

³ Binkis K. Motiejus Valančius. K., 1935, p. 59.

⁴ Endzinas A. Specialiojo mokslo raidos Lietuvoje bruožai, d. 1. V., 1974.

⁵ Lukšienė M. Lietuvos švietimo istorijos bruožai XIX a. pirmojoje pusėje. K., 1970, p. 240—244.

buvo pagrindinė kaimo lektura priešaušrinio laikotarpio. V. Vanagas pagrįstai nurodo, kad, nors nemažai M. Valančiaus knygų buvo konservatyvios, tačiau žmogus, pradėjęs jas skaityti, vėliau skaitė ir kitokio turinio kurinius⁶.

Kaip žinome, M. Muravjovui uždarius parapiškas mokyklas prie katalikų bažnyčių, Kauno gubernija liko beveik be mokyklų. Antra, uždraudus katalikų tikyba dėstyti lenkiškai, daugelis kunigų oficialiųjų rusiškų mokyklų visai nelankė.

Kyla klausimas, kaip M. Valančius, būdamas ir dvasiškis, ir švietėjas, žiūrėjo į oficialiąją valdišką mokyklą, kurioje katalikų tikybos dėstymui sąlygos buvo nepalankios, kokių priemonių jis ėmėsi, kad liaudyje nesilpnėtų katalikybė ir kartu išliktų sąlygos bei poreikis liaudžiai šviestis.

Pagal 1863 m. „Laikinąsias taisykles liaudies mokykloms“ katalikų tikyba kunigai galėjo dėstyti mokyklose vietinė kalba⁷. M. Valančius 1864 m. išleido potvarkį, įpareigojantį kunigus mokyti vaikus katekizmo lietuviškai⁸. Tačiau vėliau dėstyti katalikų tikyba lietuviškai buvo leidžiama tik žemesniuose skyriuose, o galiausiai jos dėstymas lietuviškai visai uždraustas. Todėl minėtu M. Valančiaus potvarkiu kunigai kas kart galėjo vis mažiau oficialiai pasinaudoti. Katalikų tikybos mokymas, kaip rodo archyvinė medžiaga ir ataskaitos švietimo vadovybei, oficialiosiose mokyklose susilpnėjo, kunigai šias mokyklas lankė nereguliariai, tarp mokytojų ir švietimo vadovybės ir tarp kunigų bei jų įtakoje esančių valstiečių kilo nemažai konfliktų.

M. Valančiaus nepatenkino ir graždanka parašyti katekizmai, nors pirmai-

siais spaudos draudimo metais, kai caro administracija pasiūlė jam cenzūruoti lietuviškas knygas, M. Valančius sutiko spausdinti tikybines knygas rusiškomis raidėmis. Tačiau greitai suvokęs rusinimo ir pravoslavinimo pavojų, 1867 m. jis ėmėsi organizuoti lietuviškų knygų spausdinimą Rytų Prūsijoje⁹. 1868—1869 m. M. Valančius parašė ir Tilžėje išleido keliolika agitacinių knygelių, kuriose pagrindinis dėmesys skiriamas katalikų bažnyčiai ir religiniam auklėjimui. Kadangi tiek caro patvaldystei, tiek katalikų dvasininkijai, rūpėjo savo įtakon patraukti jaunimą, tai ir M. Valančiaus ideologinės pažiūros ryškiai kirtosi su carizmo siekiais, sprendžiant mokyklos problemas. Todėl apie jaunosios kartos auklėjimą ir mokyklą buvo rašoma beveik kiekvienoje iš šių knygelių¹⁰. Toks M. Valančiaus poelgis neabejotinai skatino ir kunigus, dėstantčius tikyba oficialiosiose mokyklose, ne visada laikytis švietimo vadovybės potvarkių, juo labiau, kad M. Muravjovas ir jo bendražygiai pravoslaviją, kaip pagrindinį patvaldystės ramstį, rūpestingai globojo. Tam tikslui jie naudojo ir mokyklą: mokyklas statė arčiau pravoslavų cerkvių, ypač globojo cerkvines-parapiškas mokyklas, mokymo programose pravoslavų tikybai ir cerkviniam giedojimui skyrė ypatingą dėmesį, mokytojais pirmiausia kvietė pravoslavų seminarijų auklėtinius. Todėl nenuostabu, kad M. Valančiui, kaip katalikų vyskupui, tokia mokykla nepatiko. Jo požiūris į valdišką mokyklą iki sukilimo ir po jo skiriasi.

Iki 1863 m. M. Valančius tik globojo katalikiškas parapiškas mokyklas, kurios buvo rimtas konkurentas valdiškoms mokykloms, o po sukilimo, parapiškas mo-

⁶ Vanagas V. Motiejus Valančius, p. 35.

⁷ Временные правила для народных школ в губерниях: Виленской, Ковенской, Гродненской, Минской, Могилевской и Витебской, СПМН. СПб, 1895.

⁸ Alekna Antanas. Motiejus Valančius. Klaipėda, 1922, p. 166.

⁹ Vėbra R. Lietuvos katalikų dvasininkija... p. 164—165.

¹⁰ J. Tumas šias M. Valančiaus knygeles 1929 m. išleido vienu leidiniu, pavadintu „Motiejus Valančius žemaičių vyskupas. Maskoliams katalikus persekiojant“.

kyklas uždarius, vyskupas ryžtingai pasisakė prieš valdiškas mokyklas (tiek liaudies, tiek cerkvines). Tai ypač atsispindi jo 1868—1869 m. parašytose ir Tilžėje išleistose agitacinėse knygelėse. Knygelėje „Prajautimas“ (Tilžė, 1869) M. Valančius sako, kad žemaičių vyskupo valdžioje buvusiose parapijinėse mokyklose mokėsi per 5 tūkst. vaikų, kad šios mokyklos, kaip tekanti saulė, kas kart vis plėtėsi¹¹. Knygelėje „Apie šventos bažnyčios sielvartus“ (Tilžė, 1868) sakoma: „Visas katalikų mokyklas parapijose užgrėšė, o įtaisė skyzmatiškas; atsiuntė mokytojus dykūnus, laidokus, girtuoklius, spiria katalikus, uždėdami štriuopas, leisti vaikus į anas mokyklas, idant pasileidę nebeturėtų švento tikėjimo tvirtybės. Taip neįgalėdami senųjų, tikis priversią vaikus į skyzmą“¹².

Šios mokyklos esančios ne tik pavojingos vaikų dorai ir katalikų tikėjimui, bet jose ir dirbama blogai. „Svetimos šalies žmonės nekenčia katalikų, nemyli vaikų ir dėl to moko juos kaip samdiniai [...] metams pasibaigus, dažnai neleidžia vaikų pereiti iš vieno skyriaus (klasės) į antrą, nors patys yra kalti, jog vaikai neišmoko kiek reikiant“¹³.

Viena iš pagrindinių priežasčių, dėl kurių vaikai nieko neišmoksta, esąs mokymas ne gimtąja kalba. „Jie (mokytojai. — M. K.) šnekasi su vaikais, lygia dalimi nė žodžio maskoliškai nemokančiais, it žąsys su kiaulėmis“¹⁴.

Taigi po 1863 m. reformų Lietuvoje veikusią oficialiąją mokyklą M. Valančius smerkia pirmiausia kaip katalikybės priešą ir kaip svetimą liaudžiai, nes mokoma ne gimtąja kalba. Mokytojų

ydas jis bando suabsoliutinti, teigdamas, kad jie atsiųsti Lietuvos vaikams gaudinti¹⁵. Taip jis skatino liaudį boikotuoti oficialiąją mokyklą. Tėvams, kurie leisią vaikus į mokyklą, kurioje nemo-koma katalikų tikėjimo, M. Valančius grasino neduosiąs nuodėmių atleidimo¹⁶. „Nuo bado, maro ir karo ir tokio vaikų mokymo išgelbėk Lietuvą su Žemaičiais, Viešpatie!“¹⁷ — sušunka M. Valančius. Taigi tikėjimo problema, vertinant oficialiąją mokyklą, M. Valančiui svarbiausia.

Suprasdamas šeimos, ypač motinos, įtaką vaikų auklėjimui, M. Valančius rūpinosi mergaičių dorove. Jis siūlė tėvams neleisti mergaičių į oficialiąsias mokyklas. „Motinos dukterų, užvis truputį paugterėjusių, niekaip negali vežti į mokyklas, kurių mokytojai yra paleistuvei. Negi gali kas priversti, kad leistų, nes motinos turi daboti, idant jų dukterų nuo pat jaunystės niekas nepapiktintų“¹⁸.

Tikriausiai toks M. Valančiaus požiūris į moterų švietimą turėjo savo pasekmes ir buvo viena iš priežasčių, dėl kurių XIX a. antrojoje pusėje mažai mergaičių lankė liaudies mokyklas.

Pasmerkęs oficialiąją mokyklą pirmiausia kaip didžiausią katalikybės ir doros priešą, M. Valančius propagavo ir skatino neoficialų vaikų mokymą, stengdamasis tam padėti literatūra bei pedagoginiais patarimais.

Knygelėje „Katalikų bažnyčios vargai Lietuvoj ir Žemaičiuose“, išspausdintoje Tilžėje 1869 m., Valančius rašė: „Nors slapta mokykite savo vaikus lietuviško rašto iš senų jūsų knygų. Tegul kiekvie-

¹¹ Valančius M. Prajautimas. — Kn.: *Močiėjus Valančius. Maskoliams katalikus persekiojant. Surinko ir paaiškino doc. J. Tumas, K., 1929, p. 25.*

¹² Valančius M. Apie šventos bažnyčios sielvartus. — Ten pat, p. 17.

¹³ Valančius M. Prajautimas, p. 24.

¹⁴ Ten pat, p. 27.

¹⁵ Ten pat.

¹⁶ Valančius M. Perspėjimas apie šventą tikėjimą, o ypatingai apie Jėzaus Kristaus Bažnyčią. — Ten pat, p. 49.

¹⁷ Valančius M. Prajautimas, p. 28.

¹⁸ Ten pat, p. 29.

nas vaikas turi knygas lotyniškais raidėmis spausdintas. Kad tos būtų ir brangios (Tilžėje pigiai perkamos yra), tačiau pirkite, duokite vaikams ir liepkite iš jų melstis ligi gyvos galvos“¹⁹.

Taigi M. Valančius siūlo **lietuviško rašto lotyniškais raidėmis ir maldų** mokytis slapta. Kaip vyskupas jis iš dalies palaikė po 1863 m. išlikusias ir tapusias nelegaliomis parapines katalikiškas mokyklas, kurių tikslas dažnai būdavo tikybos mokymas²⁰. Tačiau vien tokiu slaptu mokymu jis nesitenkino. Tai ryškiai rodo „Pasakojimai Antano Tretininko“, kuriuos drąsiai galėtume pavadinti daraktorių vadovėliu. Čia Valančius į slaptą mokymą pažvelgia plačiau: išryškinama liaudies iniciatyva, organizuojant slaptą mokyklą, apibūdinamas daraktorius, mokymo turinys, organizacija, metodika. Tikriausiai M. Valančius šią knygą parašė neatsitiktinai tuo metu (t. y. 1872), kai tiek dvasininkiai, tiek visuomenei slaptas mokymas labiau parūpo: katalikų tikyba vyresniuose skyriuose įsakyta dėstyti rusiškai, kunigai mokyklą lankė nereguliariai. Suvalkijoje nuo 1872/73 m. m. įsakyta pradinėse mokyklose rašto mokytis rusiškai²¹.

Įdomu ir tai, kad kaip tik šiuo metu beveik liovėsi daugėti oficialiųjų mokyklų ir mokinių (ypač Kauno gubernijoje), ir tai truko beveik ligi devintojo dešimtmečio pabaigos²². Tuo tarpu slaptas mokymas suaktyvėjo²³. Tiesa, tuo metu „Pasakojimai Antano Tretininko“

daraktorių vadovu tapti negalėjo, nes jie pradėti spausdinti jau po M. Valančiaus mirties, t. y. XIX a. pabaigoje. M. Valančiaus pavaizduotos daraktorių mokyklos tikslas buvo paruošti raštingą, dievobaimingą žmogų, turintį elementariausių buitinių žinių, žinantį savo krašto praeitį ir dabartį, darbštų, negirtuoklį, gerą šeimos narį. Tai priklausė nuo mokymo ir auklėjimo turinio, metodikos bei organizacijos ir tinkamo mokytojo.

Mokymo turinį sudarė du pagrindiniai dalykai: 1) skaitymo mokymas, 2) žinios ir pamokymai. Šių abiejų dalykų turėjo būti mokoma kiekvieną dieną: ligi pietų vaikai mokosi skaityti, po pietų — pažintiniai ir pamokomieji daraktoriaus pasakojimai²⁴.

Pažintiniai pasakojimai, mokę Lietuvos istorijos, geografijos, supažindinę su padavimais, turėjo ne tik pažintinį, bet ir auklėjamąjį tikslą. Juose smerkiamos žmonių ydos. Ypatingas dėmesys skiriamas vaikų ir suaugusiųjų santykiams, auklėjimo šeimoje problemoms, tėvų ir vaikų pareigoms.

Vaikų pareiga gerbti tėvus ir klausyti jų, rūpintis jais senatvėje. Tai suteiks laimę ir patiems vaikams. „[...] neregėjau laimingų tų vaikų, kurie neklausė ir nelenkia savo gimdytojų“²⁵.

Antra vertus, tėvų pareiga mylėti savo vaikus, protingai juos auklėti, nebūti grubiais. Tai įpareigoja tėvus jų paskirtis, nes „[...] vaikai neprašo tėvų, kad juos pagimdytų“²⁶. Tėvų rūpestingumas

¹⁹ Valančius M. Katalikų bažnyčios vargai Lietuvoje ir Žemaičiuose. — Ten pat, p. 79.

²⁰ Vėbra R. Slaptos mokyklos Lietuvoje XIX a. antroje pusėje. — „Pedagogika ir psichologija“, t. 9(2). V., 1969, p. 136.

²¹ Циркуляр по Варшавскому учебному округу. Варшава, 1872, с. 2—3.

²² Карчяускене М. Динамика начальной школы в Литве во второй половине XIX века. — В кн.: Проблемы истории школы и педагогики в дореволюционной Прибалтике. Таллин, 1973, с. 4—45.

²³ Vėbra R. Slaptos mokyklos Lietuvoje XIX a. antroje pusėje, p. 136; Žukauskas K. Apie slaptąjį mokymą Lietuvos TSR. — „Pedagogika ir psichologija“, t. 12. V., 1973, p. 155—162.

²⁴ Valančius M. Raštai, t. 1, p. 330.

²⁵ Valančius M. Stebuklinga korone. — Ten pat, p. 350.

²⁶ Valančius M. Apie molinos keikimą. — Ten pat, p. 342.

ir meilė net iš prigimties šiurkštų vaiką gali padaryti geru, nors tai ir nelengva²⁷.

Verti dėmesio ir M. Valančiaus metodiniai bei organizaciniai nurodymai. Jis pastebėjo blogą skaitymo mokymo organizavimą ir sunkumus daraktorių mokyklose. Kiekvienas mokinys dirbo sau, „šaukė kožnas savo balsu [...]“²⁸.

Vaikai „skaitė knygeles ir badė tas su savo discipulkomis“²⁹. M. Valančius siūlė daraktoriaus naudoti kilnojamąją abėcėlę. Antanas „pasidirbo iš medžio didžiausias litaras, kurias vaikai dėlidami nelygiai veikia jų vardus atsiminė ir pradėjo guviau šlebždavoti“³⁰ (mano pabraukta. — M. K.).

Tačiau ir palengvintas skaitymo mokymas, trunkas visą dieną, M. Valančiaus nuomone, vaiką vargina. Jį reikia derinti su žaidimais ir pasakojimais. Todėl Antanas, iki pietų paskaitęs, po pietų vaikus vedavo pasivaikščioti, leisdavo jiems pažaisti, o vakarui atėjus, vaikams prašant, pasakojo³¹. Tą dieną, kai Antanas vaikams nieko nepasakodavo, „tie ėjo gulti nelinksmi, nes per dieną jos (t. y. pasakos. — M.K.) laukė“³².

Tačiau ir pasakojimui M. Valančius kelia tam tikrus reikalavimus. Pvz., kai Antanas pasakojo vaikams apie pilis (žr. „Pilys“), išvardydamas jų net 63, „tas pasakojimas vaikams nepatiko: sakės nežiną, kame yra tie kalnai, tačiau žadėjo daboti ir ėjo namon“³³. Taigi M. Valančius atkreipė dėmesį, kad sausai pateiktos gausios žinios vaikų nepatraukia ir jiems sunkiai suvokiamos. Tuo

tarpū vaizdingas, emocionalus pasakojimas apie įvykius bei vietas vaikus patraukia. Kai Antanas pradėjo pasakoti apie atskiras pilis ir kalnus, vaikai noriai klausėsi, „skriejo namo ir žadėjo tėvams savo papasakoti“³⁴.

Tokiai daraktorių mokyklai M. Valančius pavaizduoja ir linkamą mokytoją. Jis aptaria daraktoriaus (Antano) moralines savybes ir jo dalykinį pasiruošimą. Antanas mokėjo gerai skaityti ir šyti, buvo dievobaimingas, mylėjo vaikus ir jais rūpinosi. Sveikinosi pagal katalikų papročius, kasdien su vaikais kalbėjo maldas, vaikų nemušė, tik tinginius ir nusikaltėlius kertėn statė. Pats dirbo rūpestingai ir niekur nuo vaikų nesitraukė, todėl ir vaikai stropiai mokėsi³⁵.

Kadangi daraktorių mokykla buvo steigiama tėvų iniciatyva, tai M. Valančius nurodo, jog Antanas su tėvais aptardavo mokomojo darbo organizavimą: mokslo metus (pradėti po „uždūšnos dienos“, t. y. lapkričio mėn.), darbo dieną, mokyklos patalpas ir kt.³⁶

Taigi M. Valančiaus „Pasakojimai Antano Tretininko“ — įdomus ir vertingas šaltinis Lietuvos mokyklos (ypač slaptosios) istorijai tyrinėti. Pirmaisiais po-reforminiais dešimtmečiais slaptosios mokyklos dvasininkijai buvo priemonė išmokyti vaikus maldų ir elementaraus skaitymo, kad jie galėtų skaityti religines knygas³⁷, o M. Valančius į slaptąją mokyklą žiūrėjo plačiau. Jo pavaizduota slaptoji mokykla lyg tiltas tarp dvasininkijos siūlyto primityvaus slapto mo-

²⁷ Valančius M. Nedora Marė. — Ten pat, p. 350—353.

²⁸ Valančius M. Pilys. — Ten pat, p. 360.

²⁹ Valančius M. Apie motinos keikimą, p. 340.

³⁰ Ten pat, p. 340—341.

³¹ Valančius M. Pilys, p. 340.

³² Valančius M. Apie motinos keikimą, p. 341.

³³ Valančius M. Pilys, p. 365.

³⁴ Valančius M. Senkų kalnas. — Ten pat, p. 367.

³⁵ Valančius M. Raštai, t. I, p. 322.

³⁶ Ten pat, p. 321—322.

³⁷ Vėbra R. Dvasininkija ir švietimas XIX a. antroje pusėje. — „Tarybinė mokykla“, 1965, Nr. 6, p. 46.

kymo ir tos slaptosios mokyklos, kurią propagavo XIX a. pabaigoje susiformavusi lietuvių nacionalinė buržuazija, t. y. tokia mokykla, kuriai rūpėjo ne tik

išmokyti rašto, bet ir plėsti vaiko akira-
tį. Tai buvo ir kovos už lietuvišką na-
cionalinę mokyklą išraiška³⁸.

Vilniaus Valstybinis
V. Kapsuko universitetas,
pedagogikos katedra

1976 m. spalio mėn. [teikta

ИЗМЕНЕНИЕ ВЗГЛЯДОВ М. ВАЛАНЧЮСА НА НАЧАЛЬНУЮ ШКОЛУ ПОСЛЕ ВОССТАНИЯ 1863 г.

М. КАРЧЯУСКЕНЕ

Резюме

В статье констатируется изменение взглядов М. Валанчюса на официальную царскую школу после восстания 1863 г. и указываются причины, анализируются критические высказывания его о царской политике в области шко-

лы и просвещения в Литве и отноше-
ние к тайному обучению. Основное
внимание уделяется книге М. Валан-
чюса «Рассказы Антанаса Третинника-
са», в которой широко раскрываются
взгляды автора на тайное обучение.

M. VALANČIUS' VIEWS ON PRIMARY EDUCATION AFTER THE 1863 UPRISING

M. KARČIAUSKIENE

Summary

The article deals with M. Valančius' views on the official tsarist schooling system, the change of his attitude towards it after the 1863 uprising. The article highlights Valančius' criticism of tsarist policy of education and

schooling in Lithuania. There is a spe-
cial reference to the book „Pasakojimai
Antano Tretininko“, because it touches
on Valančius' attitude towards private
(secret) education not approved by the
State.

³⁸ Vėbra R. Lietuvos katalikų dvasininkija, p. 137.